

BEHIJA ZLATAR — ENES PELIDIJA
(Sarajevo)

PRIOLOG KULTURNOJ ISTORIJI PLJEVALJA OSMANSKOG
PERIODA — ZADUŽBINE HUSEIN-PAŠE BOLJANIĆA

U svojim osvajačkim pohodima na Balkan, Osmanlije su u drugoj polovini XV stoljeća zauzeli i zemlje hercega Stjepana Vukčića-Kosače. Među značajnijim naseljima, koja su bila u sastavu hercegovih zemalja, nalazio se i tadašnji trg Pljevlja. Turci su ovo mjesto konačno osvojili 1465. godine. Poslije tri godine izvršili su popis stanovništva u kome je registrovano da to naselje ima 72 kuće i 23 neoženjena muškarca. U sljedećem popisu iz 1477. godine navodi se da Pljevlja imaju 101 kuću i 12 neoženjenih muškaraca.¹⁾

Cijeneći povoljan geografski položaj, te imajući u vidu privredni i strateški značaj, Osmanlije su od samog osvajanja toga mjesta počele preduzimati potrebne mjere za njegov urbani razvitak. Već u popisu iz 1516. godine navodi se da ovo naselje ima 130 hrišćanskih i 20 muslimanskih domova.²⁾ U ovom popisu se po prvi put govori o stalnoj naseljenosti muslimanskog stanovništva od dolaska Osmanlija u ove krajeve.

Slijedećih godina se trg Pljevlja u urbanom pogledu konstantno uvećava. Ovo naselje je do 1532. godine u suđsko-administrativnom pogledu bilo u sastavu nahije Kukanj koja je bila u nadležnosti prijepoljskog kadije. Zbog značaja kao i povećanja broja stanovništva, nešto prije 1532. godine Pljevlja postaju sjedište kadiluka.³⁾ U slijedećim godinama arhivski podaci o ovom naselju su oskudni. Međutim, nailazimo na interesantan opis putopisca Žana Šenoa koji je 1547. godine u pratnji tadašnjeg francuskog ambasadora D'Armona prošao kroz ove mjesto i zabilježio sljedeće: »...Posle toga stigismo u Pljevlje, selo naseljeno hrišćanima, u kome su kuće sagrađene od drveta.«⁴⁾

1. Milan Vasić, »Gradovi pod turskom vlašću«, *Istorija Crne Gore*, III, Titograd 1975, 527 (dalje: *Istorija*).

2. Isto, 527.

3. Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo 1959, 194.

4. Radovan Samardžić, *Beograd i Srbija u spisima francuskih savremenika XVI—XVIII vek*, Istorijski arhiv, Beograd 1961, 112 (dalje: *Beograd i Srbija*).

O urbanom razvitku naselja, koje je vremenom počelo poprimati orijentalni izgled, može se govoriti tek od 60-ih godina XVI stoljeća, tj. skoro poslije sto godina od uspostavljanja osmanlijske vlasti u tim krajevima. Urbani razvitak Pljevalja vezan je neposredno za ime Husein-paše Boljanića.

* * *

Husein-paša Boljanić je poticao iz poznate porodice koja je živjela u Boljanićima, mjestu 20-ak kilometara udaljenom od današnjih Pljevalja. Bajram-aga, rodonačelnik te porodice, bio je samo aga u svom mjestu, ali zahvaljujući pomoći i podršci Mehmed-paše Sokolovića, tadašnjeg moćnog velikog vezira Carstva, njegovi sinovi Sinan i Husein su u drugoj polovini XVI stoljeća uznapredovali do zvanja sandžak-begova i paša. Pored ove dvojice, Bajram-aga je imao još dva sina: Ali-bega i Daut-bega, te dvije kćerke Maksumu i Zulkadu.⁵⁾ Najstariji Bajram-agin sin Sinan, fizički neugledan, ali marljiv i skroman, skrenuo je na sebe pažnju Mehmed-paše Sokolovića koji ga je oženio svojom sestrom Šemsom.⁶⁾ Ovom ženidbom je porodica Boljanića stupila u rodbinske veze sa tadašnjom moćnom vezirskom porodicom Sokolovića. Zahvaljujući tom braku Sinan-beg je još brže uznapredovao u državnoj službi. Već 1562. godine je imenovan za bosanskog sandžak-bega. Iz raspoložive arhivske građe se vidi da je u periodu od 1563—1580. godine u više navrata bio imenovan namjesnikom hercegovačkog sandžaka.⁷⁾ U tom periodu podigao je veoma lijepu džamiju i mekteb u Čajniču, kao i tekiju sa musafirhanom, karavansaraj, te 22 dućana, dvije radionice za štavljenje kože i dva mlina na rijeci Janjini. Ovim svojim zadužbinama postao je najveći legator toga mjesta, ali je i u drugim mjestima, kao npr. u selu Njegoševići, kasabi Sopotu, koja je pripadala nevesinjskom kadiluku, u kasabi Cernik, te u Priboju podigao također razne zadužbine. To je zabilježeno u vakufnami u kojoj se detaljno navode Sinan-begove zadužbine koje su podignute do juna 1582. godine. Među svjedocima te oporuke su i njegova braća, od kojih je Ali-beg prema želji oporučioca postavljen za muteveliju svih njegovih vakufa.⁸⁾ Sinan-beg je umro u Čajniču gdje je zajedno sa svojom ženom Šemsom sahranjen pored džamije koju je za života podigao.

Zahvaljujući podršci i pomoći Mehmed-paše Sokolovića, na Partu se daleko više istakao Sinan-begov mlađi brat Husein. Cijeneći

5. Behija Zlatar, »O nekim muslimanskim feudalnim porodicama u Bosni u XV i XVI stoljeću«, *Prilozi Instituta za istoriju*, god. XIV, br. 14-15, Sarajevo 1979, 129—130.

6. Radovan Samardžić, *Mehmed Sokolović*, Beograd 1971, 162—3.

7. Tomo Popović, »Spisak hercegovačkih namesnika u XVI veku«, *Prilozi za orijentalnu filologiju* (dalje: POF), XVI—XVII/1966—1967, Sarajevo 1970 (dalje: »Spisak hercegovačkih namesnika«).

8. Original Sinan-begove vakufname nalazi se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci pod brojem 162 (184). Ovu vakufnamu preveo je Salih Trako i ustupio nam je na korištenje na čemu mu se ovom prilikom zahvaljujemo.

Huseinovo obrazovanje i sposobnosti, osmanlijske vlasti su mu počele povjeravati razne državne poslove. Uspješnu državnu karijeru je počeo kao subaša Popova polja.⁹⁾ Od marta 1567. do marta 1569. godine bio je namjesnik hercegovačkog sandžaka. Kada je imenovan na ovaj položaj, već po tradiciji poklisari Dubrovačke Republike su u ime svoje vlade pošli da ga pozdrave i predaju mu poklone koje su dobivale hercegovačke paše. Po dobivenim uputstvima ovo poslanstvo je trebalo da ode u Foču, u kojoj se nalazila zvanična rezidencija hercegovačkog sandžak-bega. U slučaju da ga tu ne zateknu, prema uputstvima svoje vlade, trebalo je da ga potraže u nekom od okolnih mjesta kako bi mu ukazali ljubav i poštovanje svoje Republike, i kako se: »... Dubrovnik mnogo veseli sandžak-begovom dolasku i njegovom dobrom zdravlju i da zahvaljuju bogu što im je poslao u susjedstvo čovjeka tako bogata vrlinama, pravedna i čovječna. Vlada je uverena da će se njena nada ostvariti i da će on njihovoj Republici trajno ostati prijatelj i zaštitnik, a ona će, sa svoje strane i prema svojim mogućnostima, nastojati da udovolji svakoj njegovoj želji«. Zatim je slijedilo svečano predavanje darova: 300 dukata i razne skupocjene tkanine, a prema položaju i ugledu su darove dobili i ljudi iz sandžak-begove pratnje.¹⁰⁾

Poslije dvije godine provedene na položaju hercegovačkog sandžak-bega, u martu 1569. godine Husein-paša imenovan namjesnikom bosanskog sandžaka.¹¹⁾ Sa tog položaja odlazi za begler-bega Dijarbakira oko 1572. godine.¹²⁾ Tu se zadržao veoma kratko, jer je već 1573. godine postao namjesnik Misira (Egipta).¹³⁾ Imenovanje za namjesnika Misira donijelo mu je i zvanje vezira jer su u to vrijeme egipatski namjesnici bili po pravilu u rangu vezira. Na ovom položaju ostao je dvije godine, da bi se poslije toga, na poziv Porte, vratio u Carigrad. O njegovom životu u slijedećoj deceniji nemamo nikakvih podataka. Tek 1585. godine se spominje kao begler-beg Bagdada.¹⁴⁾ Ovo zvanje je bilo tim značajnije što je Bagdad u Osmanlijskom Carstvu, zahvaljujući svojoj prošlosti, spadao među najznačajnije gradove, a samim tim i ugled namjesnika je bio veći. Godine 1594. Husein-paša je ponovo upućen u Bosnu,

9. Evlija Čelebija, *Putopis — Odlomci o jugoslovenskim zemljama*. Preveo uvod i komentar napisao Hazim Šabanović, Svjetlost, Sarajevo 1967, 393, bilješka 4 (dalje *Putopis*).

10. Tomo Popović, »Upravna organizacija Hercegovačkog sandžaka u XVI veku«, *POF XII—XIII/1962—1963*, Sarajevo 1965, 93 (dalje: »Upravna organizacija«).

11. Isti, »Spisak hercegovačkih namesnika«, 97.

12. Istanbul, Bašbakanlik Arşivi (BBA), *Tapu defter (TD) No 654*. Fotokopije u Orijentalnom institutu u Sarajevu (OIS) br. 99 fo. 35, gdje je zabilježeno: »Husein-paša sadašnji beglerbeg Dijarbakira . . . «

13. Šafvet Bašagić, *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj Carevini*, Zagreb 1931, str. 28; Muvekit, *Istorija Bosne I*, str. 218.

14. Ankara, *Tapu ve Kadastro br. VIII*, fotokopije u Akademiji nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, br. 44/II, Opširni defter hercegovačkog sandžaka 1585, fo. 197.

ali sada kao valija (begler-beg) bosanskog ejaleta.¹⁵⁾ Iz svoje rezidencije, Banjaluke, poslao je 1595. godine pismo vladi Dubrovačke Republike u kome traži novac za kupovinu topova koji su mu bili potrebni za dalje vođenje rata protiv Austrije koja je u to vrijeme bila u sukobu sa Portom.¹⁶⁾

Na ovom položaju ostao je nepunu godinu, jer ga je već 1595. godine naslijedio Smail-paša, zvani Arpad.¹⁷⁾ Iste te godine se Husein-paša nalazio u Budimu i tu se pridružuje Mehmed-paši, sinu ranijeg velikog vezira Mehmeda Sokolovića, koji je po svojim ličnim sposobnostima daleko zaostajao iza slavnog oca.¹⁸⁾ Pri kraju XVI ili početkom XVII stoljeća je najvjerovatnije i umro jer se u kasnijim dokumentima nigdje više ne spominje.

Po ugledu na starijeg brata i na mnoge istaknutije osmanlijske državnike i vojskovođe toga vremena, koji su poticali iz ovih krajeva, i Husein-paša je podigao mnoge zadužbine, među kojima su najznačajnije u Pljevljima, od kojih se naročito po svom izgledu i veličini ističe njegova džamija. Podignuta je istovremeno kada i džamija njegovog brata Sinan-bega u Čajniču 1570/71. godine. To se vidi i iz popisa hercegovačkog sandžaka iz 1570. godine u kome se kaže: »Husein-paša, sadašnji beglerbeg Dijarbekira podigao je džamiju u kasabi Tašlidža...«¹⁹⁾ Građena je lijepo klesanim kamenim kvadrima.²⁰⁾

Ime glavnog neimara nam je nepoznato. Pretpostavlja se da je skicu ove bogomolje uradio poznati mimar toga vremena Hajrudin, koji je projektovao i čuveni Stari most u Mostaru.²¹⁾ Ovo nam izgleda vjerovatnim s obzirom da su braća Boljanići od 60-ih do 90-ih godina XVI stoljeća više puta bili bosanski i hercegovački namjesnici, pa su bili u prilici da angažuju Hajrudina da im uradi nacrt za njihove zadužbine. Međutim, o tome nema pismenih podataka.

Osnova džamije je kvadratnog oblika. Dužina joj iznosi nešto više od 17 metara, a širina samo 13 metara. Njen glavni centralni prostor omeđen je zidovima čija debljina iznosi 112 cm, što čini da džamija u osnovi ima pravilan kvadrat kojeg nadvisuje kupola raspona 10,85 metara. Njen prelaz iz kvadratne osnove u tambur kupolu izveden je preko kruškastih trompi koje se svojim središnjim dijelom oslanjaju na stalaktitne konzole » . . . i neke vrste

15. Muhamed Enverj Kadić, *Hronika*, knj. I; Safvet beg Bašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1900, str. 50/1 i 158 (dalje: S. Bašagić, *Kratka uputa*).

16. Historijski arhiv u Dubrovniku, (HAD), *Acta Turcarum*, I—XC, dok. 857.

17. S. Bašagić, *Kratka uputa*, str. 51.

18. *Isto*, str. 50.

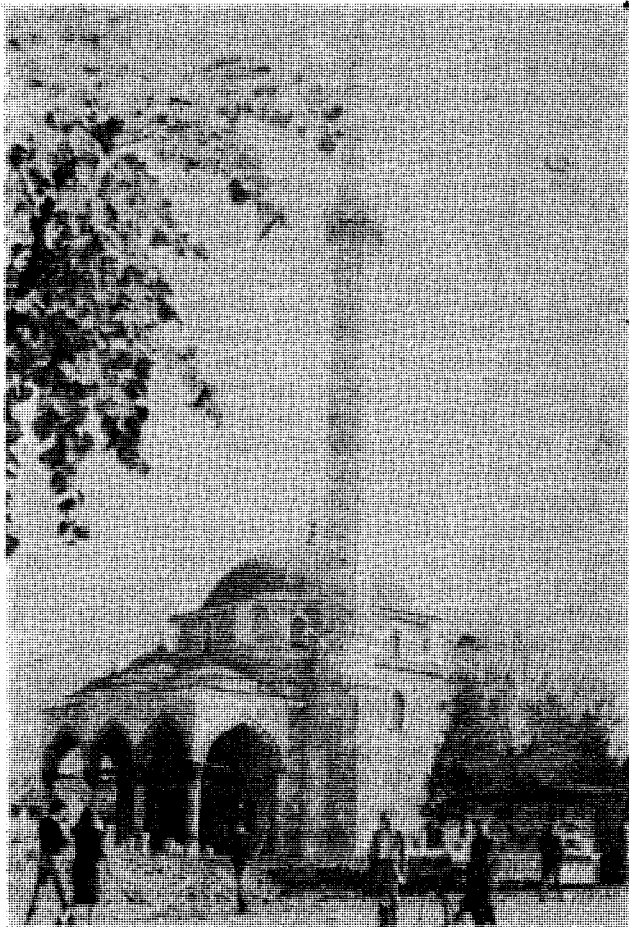
19. Istanbul, BBA, TD, No 654, OIS br. 99 fo 35.

20. Andrej Andrejević, *Pljevaljska džamija i njeno mesto u islamskoj umetnosti na našem tlu*, Simpozij »Seoski dani Sretna Vukosavljevića«, knj. V, Prijepolje 1978, str. 181 (Dalje: A. Andrejević, *Pljevaljska džamija*).

21. *Isto*, str. 183.

sfernih trouglova koji, iznad trompi, čine neposredni prelaz u prste tambura«. ²²⁾

U svojoj arhitektonskoj koncepciji ova džamija skreće na sebe pažnju sa tri osnovna elementa. To su na prvom mjestu tambur glavne kupole, te dvije male kupolice koje se nalaze nad mihrabskim zidom i treći element je zanimljivi kupolni sistem primijenjen nad trijemom. Kod najreprezentativnijih džamija koje su do danas očuvane na našem tlu, u arhitektonskoj kompoziciji pada u oči jedan po svome porijeklu i suštinskom značaju vizantijski element, a to je tambur kupola koja je spolja ojačana pilastrima. ²³⁾

Džamija Husein-paše Boljanića u Pljevljima

22. Vitomir Srbljanović, »Husein-pašina džamija u Pljevljima«, *Mostovi, časopis za kulturu, umjetnost i društveni život*, br. 7, god. II, septembar 1970, str. 97 (dalje: V. Srbljanović, »Husein-pašina džamija«).

23. A. Andrejević, *Pljevaljska džamija*, str. 88.

Na ulaznom dijelu su četiri mermerna stuba sa tri kupole od kojih je srednja nešto veća. Ispod nje se nalazi trijem. Pored centralne džamijske kupole, nalaze se još i dvije malene slijepe kupole, uzdignute na kockasto postolje. Na krajnjim uglovima krova su dva mala tornja, koja imaju funkciju arhitektonskog uljepšavanja. Prozori na fasadama zidani su u dva reda, jedan iznad drugog, a u njihovom središtu je još po jedan prozor koji naglašava vertikalnost građevine. Uz džamiju je visoki kameni minaret visine oko 40 metara. Od podnožja minareta do šerefeta na minaretu, odakle mujezin u određeno vrijeme poziva na molitvu, ima 110 stepenica, pa je po svojoj visini jedan od najvećih u našoj zemlji.²⁴⁾ Njegova specifičnost je i u tome, što je, kao i sama džamija, nekoliko puta bio ukrašavan i dotjerivan. Rađen je od laporca i posmatran sa strane izgleda dosta nestabilan i nesiguran u konstrukciji što u praksi ne odgovara stvarnosti.²⁵⁾

Godine 1911. od udara groma minaret je bio dopola srušen. Slijedeće 1912. godine, vješti debarski majstori su tako dobro dogradili srušeni dio minareta da se sadašnji dozidani dio nipočemu ne razlikuje od prvobitnog. U toku tih radova pomagali su i članovi graditeljske kuće iz Pljevalja, Bojovići.²⁶⁾

Poznati turski putopisac Evlija Čelebija pri opisu Pljevalja o ovoj džamiji je rekao: »Ona je kao kakva carska džamija... Imajući divan umjetnički izrađeni minaret i plavu i visoku kupolu... Oko ove kupole ima još šest polukupola (nim kube), a izvan jugoistočne kapije stoje opet još tri kupole sa po četiri mramorna stuba. Premda je ova džamija malena, njeni su alemi visoki kao čovjekov uzrast. Kako je njen osnivač bio misirski vezir, on je dao da se ti alemi onamo naprave. Pozlatio ih je sa 10.000 dukata i poslao po mletačkim lađama iz Aleksandrije.«²⁷⁾ Vjerovatno su te lađe sa pozlaćenim alemima došle do dubrovačke luke, odatle su poznatim carigradskim, ili kako se još zvao dubrovačkim drumom dopremljeni u Tašlidžu. Pored pozlaćenih alema, Husein paša je poslao i hasure (prostirke) koje spominje i Evlija Čelebija.²⁸⁾ Bile su umjetnički izrađene i služile su kao prostirka u džamiji.

Husein-pašina džamija svojim spoljašnjim izgledom podsjeća na hinduske džamije, a naročito na vizantijske potkupolne crkve.²⁹⁾

Glavne radove, kako na spoljnjem, tako i u unutrašnjem dijelu, najvjerovatnije su radili dalmatinski majstori. To se naročito vidi po unutrašnjem izgledu. Kao i u svim džamijama XVI stoljeća, tako i u ovoj Husein-pašinoj, centralni unutrašnji prostor-orta ili orta-yeri predviđen je za bogoslužjenje. Taj dio je nekada bio prostrt hasurama, a danas ćilimima. U tom prostoru nalazi se mihrab,

24. »Husein-pašina džamija u Pljevljima«, *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva*, god. VII, 1956, br. 4—6, str. 218.

25. V. Srbljanović, »Husein-pašina džamija«, str. 97.

26. *Isto*, str. 97.

27. E. Čelebi, *Putopis*, str. 393.

28. *Isto*, str. 394.

29. P. Mijović, *Crna Gora*, Beograd 1976, str. 419.

zatim mumber, ćurs, a pozadi je mahfil ili mesandara. Izuzev ćursa, svi ostali elementi su izrađeni u mermeru. Ukrašeni su biljnim i geometrijskim motivima koji na mihrabu po svojoj raznovrsnosti i ljepoti prevazilaze slične motive u poznatoj Aladža džamiji u Foči. Slični motivi su i na ostalim elementima. Iako su ovi lijepi cvjetovi, listovi, ornamenti i mozaici tipični za islamsku umjetnost koja ne prikazuje ljudske likove, ipak se na njima vidi i uticaj naših majstora iz vremena kasne gotike i rane renesanse. Sklad ornamentike se ogleda u trakama sa različitim geometrijskim tijelima i od gusto spletenih karika sa krugovima koji se nalaze na mumberu, mihrabu i mahfilu. Ti motivi nas podsjećaju na slične koji se nalaze u našim primorskim crkvama. Međutim, i pored izvjesnog uticaja gotsko-renesansnog stila, unutrašnjim dekoracijama džamije dominiraju tipično islamske deformacije kruga koji se ogledaju u njegovim poligonalnim i zvjezdastim motivima i reljefu, što je osobitost omajadskog dekora. Ove poslove oko finije obrade koja je ukrašavala unutrašnjost džamije i zahtijevala preciznost i veću vještinu, radili su dubrovački majstori, koje je 1570. godine na zahtjev Husein-paše poslala vlada Dubrovačke Republike.³⁰⁾ Njihova poslovlična vještina je i ovog puta došla do izražaja.

Mjesto iznad ulaznih vrata džamije, gdje se po pravilu nalazi tarih (tekst isklesan u mramoru u kojem se slavi graditelj i stavlja datum izgradnje) ovdje stoji prazno. Za ovo ima više objašnjenja. Najvjerovatnije je da je u to vrijeme kada je džamija podignuta napisan i tarih koji je u mramornoj ploči stajao iznad ulaznih vrata. Međutim, kako je bilo i sa sličnim natpisima kod drugih džamija, vjerovatno je neko zapazio njegovu umjetničku vrijednost i skinuo ploču, a na to mjesto dao da se napiše novi tarih koji se i danas nalazi. Pošto se to nije moglo desiti u ratovima koji su vođeni u XVI, XVII, XVIII i XIX vijeku, jer do tada izuzev osmanske, druge vojske nisu dopirale do ovog mjesta, to je skidanje autentične ploče moglo biti tek po dolasku austrougarskog garnizona u ovaj kraj 1879. godine. Vjerovatno je tada neki austrougarski oficir zapazio tarih i znajući pravu vrijednost uz dozvolu nekog uglednijeg mještanina sa svojim vojnicima skinuo ploču. Da bi prikrivao pravo stanje, po već oprobanoj metodi izmišljena je legenda oko toga. Ovakvi slučajevi dešavali su se i sa natpisima drugih džamija, tako da se neki nalaze čak i u drugim zemljama.³¹⁾ Što se tiče tariha Husein-pašine džamije, pošto ne postoje pisani podaci, to je ostala samo legenda po kojoj je glavni majstor istovremeno preuzeo izgradnju i Sinan-begove džamije u Čajniču i Husein-pašine u Pljevljima. Pošto u isto vrijeme nije mogao rukovoditi poslovima oko izgradnje obje džamije, to je u Čajniču sam preuzeo rukovođenje, a u Pljevljima je radove povjerio svom kalfi. Obje zadužbine građene su istim tempom. To je doprinijelo da se skoro istovremeno i zav-

30. M. Vasić, *Istorija*, str. 518.

31. M. A. Mujić, »Arapski epigraf iz Ravella potiče iz Ljubuškog«, str. 191—202, *POF XXII—XXIII/1972—73*, Sarajevo 1976.

še. Pošto je urezao tarih na Sinan-pašinoj džamiji, glavni mimar je otišao u Pljevlja da obavi isti posao. Kada je ugledao ovu džamiju čijom izradom je, kako smo već naveli, rukovodio njegov kalfa, i ocijenivši da je u arhitektonskom i estetskom pogledu ljepša od džamije u Čajniču, glavnom majstoru je pozlilo i ne dolazeći svijesti, umro je. Poštujući uspomenu na preminulog neimara, njegov kalfa odlučio je da ne napiše već pripremljeni tarih. Zbog toga je ova ploča i ostala neispisana.³²⁾ Tek je prilikom renoviranja džamije 1888. godine iznad ulaznog dijela vrata donesen jedan kraći natpis.³³⁾ Iz naprijed izloženog možemo pretpostaviti da je autentični tarih nestao u periodu između 1879. i 1888. godine.

Donedavno je oko džamije postojao harem koji danas ne postoji. Na 10—15 metara od ulaza nalazi se šadrvan koji je izgrađen od kamena, drveta i željeza. O izgledu ovog šadrvana je pisao i francuski putopisac Filip Difren-Kane, koji je u pratnji francuskog ambasadora 1573. godine prošao kroz Pljevlja i zabilježio: »U džamiji ovog mesta vidi se lepa i umetnički rađena česma.«³⁴⁾ I ovo nas upućuje na zaključak da je džamija podignuta 1570/71. godine. Voda u šadrvanu dovedena je sa izvora koji se nalazi u blizini manastira sv. Trojice, na udaljenosti od 3 km od Pljevalja. Slično kao i za tarih i za dovođenje vode iz manastirskog izvora u narodu je očuvana legenda koja glasi: Kad je Husein-paša podigao džamiju, majstori su mu skrenuli pažnju da ne mogu izraditi šadrvan jer se u blizini džamije nije nalazio nijedan izvor pitke vode. Preporučili su mu da se obrati igumanu manastira sv. Trojice na čijem se imanju nalazio odličan izvor. Husein-paša je prihvatio ovu sugestiju i zamolio igumana da mu dozvoli da sa manastirskog izvora dovede vodu za potrebe vjernika ove džamije. Međutim, iguman se tome zahtjevu opirao, te Husein-paša pribjegne lukavstvu. Poslije više pokušaja uspjelo mu je da od igumana dobije dozvolu da dovede vodu sa manastirskog izvora do šadrvana njegove džamije koju će koristiti dan i noć. Kada je prošlo dvadeset i četiri sata, došao je iguman kod paše sa zahtjevom da se voda više ne koristi jer su prošli jedan dan i jedna noć. Na to mu je paša odgovorio da on nije rekao koliko će to dana i noći biti, već je samo rekao da će to biti dan i noć, a pošto se oni stalno smjenjuju, onda i voda ostaje da se koristi za potrebe vjernika sve dotle dok potraje stalno samo dan ili samo noć. Vidjevši da ga je paša nadmudrio, iguman se nasmijao i od tada se voda za potrebe šadrvana sa tog izvora i danas koristi.³⁵⁾

Gledajući u cjelini, Husein-pašina džamija zauzima jedno od istaknutijih mjesta među spomenicima islamske arhitekture na tlu naše zemlje. Po svome izgledu i načinu izrade u svim arhitektonskim karakteristikama, a naročito u očuvanim kupolicama nad mi-

32. Ovo predanje se i do danas očuvalo kod starijeg svijeta u tom kraju.

33. A. Andrejević, *Pljevaljska džamija*, str. 189.

34. R. Samardžić, *Beograd i Srbija*, str. 218.

35. I ovo predanje sačuvalo se do danas kod stanovništva toga kraja.

hrabskim zidom, predstavlja jedinstvenu građevinu te vrste kod nas. Posmatrajući u širim okvirima osmanske umjetnosti Husein-pašina džamija može da se svrsta u isti red sa manjim zadužbinama iz Sinanovog doba u samom Carigradu. Zidana od kamena, ona noću kada je osvjetljena poprima lakoću staklaste mase. »Kao strela upućena nebu, vitko minare odvlači kamenu zemaljsku leptoticu nebu, kome je bila upućena zajednička molba dobročinitelja i anonimnog neimara za večno trajanje vanvremensko«. ³⁶⁾

Među prvim službenicima ove džamije u dokumentima se spominju imam i hatib Mevlana Džafer, sin Hasana, mujezin Huda-verdi, sin Abdullahov i kjetib Pervane, sin Hajdara. ³⁷⁾ Sva trojica su obavljala ove dužnosti oko 1572. godine, što znači da su bili među prvima, ako ne i prvi službenici novosagrađene džamije.

Vakufnama Husein-paše Boljanića nije se sačuvala, ali na osnovu drugih pojedinačnih dokumenata znamo da je pored svoje džamije podigao i druge građevine, među kojima su karavansaraj, imaret, han i neki drugi objekti. Za navedene građevine i džamiju, vakif je ostavio potrebna sredstva koja je uvakufio i koja su korištena za podmirivanje plata službenika i drugog osoblja, kao i za povremene opravke gore navedenih građevina. Vakufska dobra su činili razni posjedi koji su bili locirani na teritoriji pljevaljskog kadiluka. ³⁸⁾ U dokumentima se spominju posjedi tog vakufa »mez-
ra Debeli lug sa livadama i mlinovima na rijeci Kobaška u blizini granice kasabe Prijepolje . . . « ³⁹⁾ kao i čifluk u selu Ilijaš. ⁴⁰⁾

Podizanjem ne samo džamije, nego i drugih navedenih objekata u drugoj polovini XVI stoljeća, Husein-paša je doprinio da Pljevlja, ili kako su je Osmanlije nazvali Tašlidža (Kamenica), poprimi izgled prave orijentalne kasabe i postane jedno od značajnijih mjesta hercegovačkog sandžaka. O ovim građevinama govore i putopisci ovoga vremena koji su prolazili kroz Pljevlja. Tako napr. Filip Difren-Kane, pratilac francuskog ambasadora D'Noaja 1573. godine na Porti u svom putopisu navodi da od značajnijih građevina, pored već spomenute džamije i šadrvana ima i jedan mračan i veliki han prekriven olovom u kome odsjedaju putnici. Kako ovaj pisac navodi, ovo prenočište je podigao sin Mehmed-paše Sokolovića. ⁴¹⁾ Očito se radi o nedovoljnoj obavještenosti putopisca. Podigao ga je, svakako, Husein-paša Boljanić koji je bio samo u rodbinskim odnosima sa velikim vezirom i o čemu je, možda, nešto čuo i ovaj putopisac. Jer, u ansamblu građevina koje čine jedno mjesto kasabom spadao je i han, što je sve izgradio Husein-paša.

Interesantna su zapažanja i mletačkog baila Paola Kontarinija koji je 1580. godine prošao kroz Tašlidžu. Od značajnijih objekata, Kontarini navodi džamiju ne spominjući ime osnivača, karavansa-

36. V. Sribljanović, »Husein-pašina džamija«, str. 98.

37. BBA, TD, No 654, OIS, br. 99 fo. 35.

38. M. Vasić, *Istorija*, str. 518.

39. BBA, TD, No 654, OIS br. 99 fo. 37.

40. Hercegovački popis iz 1585, fo 200, Up. bilj. 14.

41. R. Samardžić, *Beograd i Srbija*, str. 128.

raj i česmu.⁴²⁾ Godine 1582. Žan Polern Forezijen, sekretar francuskog vojvode Fransoa de Valoa, u opisu Pljevalja spominje karavansaraj i bazar, a za sam izgled grada kaže da je to »dobra varošica«.⁴³⁾ Karavansaraj spominje još 1611. godine francuski putopisac Lefevr koji je u svojstvu francuskog ambasadora na Porti, de Sansijea, prošao kroz ovo mjesto.⁴⁴⁾

O Husein-pašinim zadužbinama ostavio je zabilježku i poznati turski putopisac Evlija Čelebija koji je 1664. godine boravio u Pljevljima. Kao najinteresantniju građevinu toga mjesta navodi Husein-pašinu džamiju i kaže da ju je podigao Hasan-paša, očito pogrešno navodeći ime Husein-paše. Isto tako spominje imaret i tri hana, ne navodeći imena njihovih osnivača.⁴⁵⁾ Sedamdesetih godina XVI stoljeća Pljevlja su dobila status kasabe. Da bi jedno naselje bilo proglašeno kasabom, a njegovo stanovništvo oprošteno rajinskog statusa i spahijske daće, tzv. resm-i čifta, kao i državnih nameta 'avariz-i divanije i tekalif-i örfiye, bilf su potrebni slijedeći uslovi: 1. stalno nastanjeno muslimansko stanovništvo, 2. najmanje jedna džamija u kojoj su obavljane sve molitve i 3. stalni sedmični pazarni dan.⁴⁶⁾ U hercegovačkom defteru iz 1570. godine zabilježeno je da su Pljevlja postala kasabom, nakon što je Husein-paša uspio od sultana Selima II dobiti odobrenje za podizanje svojih zadužbina, ferman da se u tom mjestu održava sedmični pazar i odluku o muafijetu, tj. oslobođenje rajinskog stanovništva od redovnih i vanrednih nameta.⁴⁷⁾

U popisu iz 1570. godine, Pljevlja se prvi put spominju kao kasaba, a ne kao trg. U njemu se navodi da ovo mjesto ima 195 kuća. Muslimansko stanovništvo je živjelo u tri mahale: *Mahali Husein-paše mirimirana Dijarbekira sa 52 kuće, Mahali Mustafe muteveli-bega sa 42 kuće i Mahali Muslihudina, tržnog nadzornika (serbazar), sa 31 kućom*, što bi ukupno bilo 125 muslimanskih kuća, a hrišćani su imali svoju posebnu mahalau, sa knezom Kara Petrom na čelu.⁴⁸⁾ Iz ovog popisa vidi se da su Pljevlja u to vrijeme bila

42. Sreten Petković, *Manastir sv. Trojice kod Pljevalja*, Beograd 1974, str. 11, (dalje: S. Petković, *Manastir*).

43. R. Samardžić, *Beograd i Srbija*, str. 139.

44. *Isto*, str. 157.

45. E. Čelebi, *Putopis*, str. 394.

46. A. Handžić, »O gradskom stanovništvu u Bosni u XVI stoljeću«, str. 253, *POF*, 28—29, (1978—79), Sarajevo 1980.

47. Istanbul, BBA, TD, No 654, OIS, br. 99, fo 35.

48. BBA, TD No 654, OIS br. 99 fo 35-36 — *U Mahali Husein-paše mirimirana Dijarbekira spominju se slijedeći stanovnici: Mevlana Džafer sin Hasana, hatib i imam u spomenutoj džamiji; Huda-verdi, sin Abdulaha, mujezin u spomenutoj džamiji; Katib Pervane, sin Hajdara; Ahmed, sin Ilijasa; Pervane, sin Miloša; Sufi Musa, sin Abdulaha; Veli, sin Ferhata, hajjat; Kasap Davud; Gazanfer, sin Ferhata, obuçar; Husejn, sin Mahmuda; Sefer, sin Mahmuda; Osman, sin Alije; Katib Ivaz, sin Timura; Ibrahim, sin Mustafe, debbag; Veli, sin Hasana, debbag; Malkoč, sin Ahmeda, obuçar; Derviš, sin Ahmeda, obuçar; Mahmud, sin Iskendera; Ibrahim, sin Husejna, debbag; Oruč, sin Davuda; debbag; Katib Mahmud, sin Husejna; Katib Mehmed, sin Mahmuda; Osman, sin Kasima, hajjat; Hasan, sin Milašina, dunder; Kurd, sin*

naselje sa pretežno muslimanskim stanovništvom. Jedan dio popisanih muslimana je došao sa strane kao službenici ili zanatlije, ali je dobar dio iz redova domaćeg stanovništva koje je primilo islam. Tako npr. u tom popisu se spominje Pervane, sin Miloša; Hasan, sin Milašina; Ilijas, sin Bojića; Hurem, sin Vuksanov; Pervane, sin Marka; Hasan, sin Vukca; Skender, sin Vlatka i Husein, sin Vukića. Nekoliko ih je upisano kao sinovi Abulaha. To nas upućuje na njihov skori prelazak na islam, jer su često mnogi hrišćani koji su prelazili na islam, krijući očevo ime, stavljali umjesto pravog imena Abdulah. Među novim muslimanima se spominje i mujezin Husein-pašine džamije Hudaverdi, sin Abdulaha.⁴⁹⁾

I u slijedećim godinama broj muslimanskog stanovništva se povećao. Godine 1576. Pljevlja su postala sjedište hercegovačkog sandžaka.⁵⁰⁾

Husejna, trgovac; Turhan, sin Husejna, trgovac; Mahmud, sin Abdulaha, dunder; Ibrahim, sin Abdulaha, dunder; Mehmed, sin Abdulaha, debbag; Fajik, sin Husejna, debbag; Mustafa, sin Ejnehana, katib; Pervane, sin Mehmeda; Nezir, sin Mehmeda, mutap; Piri, sin Hasana, debbag; Ejnehan, sin Abdulaha, debbag; Ramadan, sin Alije; Šaban, sin Ferhada; Oruč, sin Hasana; Alija, sin Hasana; dunder, Bajezid, sin Iskendera; Ilijas, sin Bojića; Hasan, sin Jusufa; Piri, sin Ahmeda; Mehmed, sin Husejna; Mehmed, sin Ferhada, sarač; Hudaverdi, sin Ferhada; Husejn, sin Ferhada; Mehmed, sin Husejna; Turhan, sin Davuda; Piri, sin Hasana, obuçar; Hasan, sin Abdulaha.

U Mahali Mustafe muteveli-bega spominju se slijedeći stanovnici:

Džafer-beg, zaim sin Mahmuda; Mustafa spahija, mutevelija; Mehmed halifa, mujezin; Timur, sin Jusufa, kajjim u spomenutoj džamiji; Alija, sin Mehmeda halifa u mektebu; Turhan, sin Jusufa; Čauš Pervane, sin Alije; Uveys, sin Davuda; Hamza, sin Skendera; Bajezid, sin Skendera; Hurem, sin Kasima; Oruč, sin Kasima; Alija, sin Mehmeda, subaša; Mahmud, sin Mehmeda; Mehmed, sin Širmerda, kasap; Hurem, sin Vuka; Skender, sin Abdulaha; Bali, sin Skendera; Behram, sin Mehmeda; obuçar; Pervane, sin Ferida; Ejnehan, sin Ferida; Kurd, sin Husejna; Abdi, sin Kurda, sarač; Ilijas, sin Hamze; Kurd, sin Timura; Fajik, sin Hamze; Čejvan, sin Alije; Hasan, sin Jusufa, dunder; Jusuf, sin Sulejmana; Kurd, sin Timura, dunder; Divane Kurd, sin Abdulaha; Mustafa, sin Skendera; Jusuf, sin Abdulaha, novi mušiman; Behram, sin Abdulaha, halač; Mahmud, sin Abdulaha, pisar; Veli, sin Skendera; Malkoč, sin Skendera;

U Mahali Muslihudina serbazari upisani su slijedeći stanovnici:

Muslihudin serbazari, sin Abdulaha i čehaja spomenute kasabe; Veli, sin Abdulaha, debbag; Parvane, sin Marka; Hasan, sin Vukca, hajjat; Hasan, sin Sefera; Šaban, sin Abdulaha; Piri, sin Hajdara; Bali, sin Sefera; Pervane, sin Malkoča; Skender, sin Vlatka; Hudaverdi, sin Hamze; Pervane, sin Skendera, sarač; Husejn, sin Vukića; Jusuf, sin Husejna; Mehmed, sin Alije; Mehmed, sin Ahmeda, haddad; Ajdin, sin Davuda; Hasan, sin Jusufa, haddad; Hasan, sin Radice; Ferhad, sin Nesuha; Ilijas, sin Mehmeda; Jusuf, sin Mehmeda; Mustafa, sin Bajezida; Jahja, sin Alije; Mustafa, sin Ibrahima; Turhan, sin Ferhada, debbag; Behram, sin Davuda, debbag; Alija, sin Jusufa, debbag; Mehmed, sin Abdulaha, debbag; Ejnehan, sin Skendera, debbag; i Mustafa, sin Skendera, muh-zir.

49. Istanbul, BBA, TD, No 654, OIS, br. 99 fo 35.

50. Toma Popović, »Kada je sedište hercegovačkog sandžaka premešteno iz Foče u Pljevlja«, POF X-XI/1960-61, Sarajevo 1961, 271.

Administrativni momenat je najjače uticao na urbani, privredni i kulturni razvitak gradova u XVI stoljeću. Prije nego što su i zvanično postala sjedišta hercegovačkog sandžakbega, šezdesetih i sedamdesetih godina XVI vijeka, u Pljevljima je podignuto više značajnijih objekata. Među prvima je sagrađen sandžakbegov saraj sa 20 soba, dvoranom za vijećanje i drugim prostorijama. Također su podignute zgrade za administrativno osoblje, kao i kuće za stanovane sandžakbegove svite.⁵¹⁾ Uz sandžakbega, administrativno osoblje su činili: čehaja, kao najbliži njegov saradnik, kapidžibaša, češnegir, divan-katib, čaušbaša, haznadar, imrahor, šahindžibaša, sandžaktar i drugi.⁵²⁾ Sa njihovim dolaskom, uz već postojeće domaće ugledne ljude, formirala se gradska elita. Nju su sačinjavali, pored sandžakbega i njegove svite, kadija, vjerski službenici, zaimi, spahije, bogatiji trgovci i zanatlije.

Kako je pisao mletački bailo Kontarini, grad je bio podijeljen na dva dijela. Pored rijeke Breznice, koja teče kroz središnji dio pljevaljske kotline, stanovalo je oko 1580. godine muslimansko stanovništvo, a u sjevernom dijelu, koji je zapremao teritorijalno veće prostranstvo, bile su raštrkane hrišćanske kuće.⁵³⁾

Kao i u drugim krajevima Osmanske države toga vremena i ovdje su harale epidemije u kojima je umirao veliki broj ljudi. U pljevaljskom je kraju između 1577. i 1582. godine harala kuga. Posljedica te bolesti bilo je osjetno smanjenje broja stanovništva. U popisu iz 1585. godine navodi se da je u Tašlidži bilo 175 kuća.⁵⁴⁾ Ako ovaj broj domova uporedimo sa popisom iz 1570. godine, kada je navedeno 195 kuća, vidimo da je uprkos doseljavanju većeg broja ljudi sa hercegovačkim sandžak-begom i povećanju broja administracije broj stanovnika bio manji. U usporedbi sa ranijim popisom vidimo da su Pljevlja 1585. godine imala 20 domaćinstava manje nego prije 15 godina.⁵⁵⁾ Od navedenih 175 kuća, 119 je bilo muslimanskih, a 56 hrišćanskih.⁵⁶⁾ To znači da je krajem XVI stoljeća dvije trećine stanovništva u Pljevljima bilo muslimansko, a jedna trećina hrišćansko. Razlog za tako veliki broj muslimanskog stanovništva u odnosu na hrišćansko treba tražiti ne samo u prelasku na islam, nego i u povećanju administrativnog osoblja koje je poslije 1576. godine prešlo sa hercegovačkim sandžak-begom iz Foče.

Za razliku od perioda između 1570. i 1585. godine, kada se smanjuje broj gradskog stanovništva, krajem XVI i početkom XVII stoljeća broj ljudi i domaćinstava je osjetno povećan. Kada je 1611. godine prošao putopisac Lefevr, naveo je da Tašlidža ima oko 400 kuća, što bi značilo da je u proteklih 25 godina gradsko stanovništvo više nego udvostručeno.⁵⁷⁾ I u slijedećim decenijama toga stoljeća nastavljen je urbani i ekonomski razvoj ovog mjesta.

51. M. Vasić, *Gradovi*, str. 518.

52. T. Popović, *Upravna organizacija*, str. 75—120.

53. S. Petković, *Manastir*, 11.

54. M. Vasić, *Istorija*, 531.

55. *Opširni defter hercegovačkog sandžaka br. VIII*, ANUBiH br. 44/II, 197.

56. M. Vasić, *Istorija*, 538.

57. R. Samardžić, *Beograd i Srbija*, 157.

* *
*

Naselje Pljevlja, ili kako se u vrijeme osmanlijske uprave nazivalo Tašlidža, nastalo je od jednog srednjovjekovnog trga. Tokom vremena znatno se uvećalo da bi u drugoj polovini XVI stoljeća preraslo u veće naselje sa statusom kasabe u kome je bilo i sjedište hercegovačkog sandžak-bega. Urbani i ekonomski uspon grada toga vremena vezan je za ime Husein-paše Boljanića, čovjeka koji je poticao iz tog kraja i koji je u drugoj polovini XVI stoljeća vršio niz značajnih i odgovornih dužnosti. Najznamenitija zadužbina ovog osnivača Pljevlja je džamija koju je podigao, najvjerovatnije, 1569./70. godine i koja se i do danas očuvala. Po svojoj arhitektonskoj skladnosti i unutrašnjoj dekoraciji spada među značajnije kulturne spomenike u našoj zemlji. U toku čitavog XVI stoljeća, a naročito u njegovoj drugoj polovini, Pljevlja su se s manjim i većim tempom razvijala, da bi kroz jedan vijek kasnije dostigla vrhunac svoga razvitka u toku osmanlijske uprave. Na urbani razvitak dosta je uticalo i to što je ovo mjesto od 1576. do 1833. godine, dakle punih 257 godina bilo sjedište hercegovačkog sandžaka. Po svome značaju Pljevlja su spadala među poznatije gradove bosanskog ejaleta i kao takva bila poznata i u drugim krajevima Osmanskog Carstva.

PRILOG KULTURNOJ ISTORIJI PLJEVLJA OSMANSKOG
PERIODA — ZADUŽBINE HUSEIN-PAŠE BOLJANIĆA

R e z i m e

U ovom radu se govori o ulozi Husein-paše Boljanića u razvitku Pljevalja. Naselje Pljevlja, ili kako se u vrijeme osmanlijske uprave nazivalo Tašlidža, nastalo je od jednog srednjovjekovnog trga. Tokom vremena znatno se uvećalo da bi u drugoj polovini XVI stoljeća preraslo u veće naselje sa statusom kasabe u kome je bilo i sjedište hercegovačkog sandžak-bega. Urbani i ekonomski razvitak grada toga vremena vezan je za ime Husein-paše Boljanića, čovjeka koji je poticao iz tog kraja i koji je u drugoj polovini XVI stoljeća vršio niz značajnih i odgovornih dužnosti. Najznamenitija zadužbina ovog osnivača Pljevalja je džamija koju je podigao najvjerovatnije 1569./70. godine i koja se i do danas očuvala. Po svojoj arhitektonskoj skladnosti i unutrašnjoj dekoraciji spada među značajnije kulturne spomenike osmanskog perioda u našoj zemlji. U toku čitavog XVI stoljeća, a naročito u njegovoj drugoj polovini, Pljevlja su se s manjim i većim tempom razvijala, da bi kroz jedan vijek kasnije dostigla vrhunac svoga razvitka u toku osmanske uprave. Po svome značaju spadala su među poznatije gradove bosanskog ejaleta i kao takva bila poznata i u drugim krajevima Osmanskog Carstva.

A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF PLEVLJA IN THE
 OTOMAN PERIOD — THE ENDOWMENT OF HUSEIN-PASHA
 BOLJANIĆ

S u m m a r y

The present paper deals with the part that Husein-Pasha Boljanić played in the development of the town of Plevlja. The town of Plevlja, or Taslija, as it was called during Ottoman rule, developed from a mediaeval market town. In the course of time, owing to its favourable geographic position, its location on the important Dubrovnik road, later better known as the Istanbul road, the town grew considerably in size. Its urban development occurred in the second half of the XVIth century, when it became a bigger settlement with the status of a *kasaba*. From 1576 onwards, it was the seat of the Herzegovinian Sanjakbey and this remained until as late as 1833, that is, for full 257 years. The town owed a great deal of what it became, and the role it played, to Husein-Pasha Boljanić an Ottoman dignitary originating from these parts. The urban, economic, and cultural development of Plevlja in the second part of the XVIth century is connected with his name. Owing to the high positions he had held, as governor of several Ottoman provinces, in the course of time he amassed a huge fortune and spent part of it building endowments in his native town. The most prominent of his endowments is the mosque in Plevlja, built in 1569/70, which is still well preserved. It is preserved as a part of the cultural heritage and still serves its original purpose. With its harmonious architecture and interior decorations, it is one of the more remarkable monuments of the Ottoman period in Yugoslavia. Its architecture and the harmony of its interior decoration, constitute an important part of the cultural heritage of the Ottoman period in Yugoslavia. Three basic elements are prominent in the design of the mosque. Those are primarily the base of the main dome, and the two smaller ones over the *mihrab* wall, and the third element is an interesting system of domes built over the porch. A forty-meter high, stone minaret stands next to the mosque, one of the tallest built, like the mosque itself, in Yugoslavia at that time. The minaret is interesting because, it has been repaired and redecorated several times. It is built of porous stone, and if observed from the side, it seems to be rather unstable, which it actually is not. The well-known Turkish traveller Evli Celebi compared it with the Imperial Mosque.

Throughout the XVIth century, and especially in its second half, Plevlja developed in every respect with varying intensity reaching the zenith of its development in the Ottoman period a century later. By its importance, and the role it played, it was one of the more prominent towns of the Bosnian *eyalet*, and was known as such in other parts of the Ottoman Empire.